

גורלן בידיהן?

מאת נועה ששר

רחל מנקין, בנות סוררות: מרד הנערות בגליציה ההבסבורגית,
תרגם מאנגלית יפתח בריל, מאגנס, ירושלים תשפ"ד, 269 עמ'

פתיחה נפוצה לעלילה ספרותית: אדם נעלם מביתו. מה היו נסיבות ההיעלמות? האם אירעה מרצון או מאונס? מה קרה לנעדר או לנעדרת אחרי שעזבו את ביתם בדרך כלל משמשות היעלמויות כר נרחב לשמועות ולמלחמות נרטיבים, כך בספרות, כך בחיים. כשאנשים נעלמים באופן סדרתי, באזור מוגדר ולאורך תקופה תחומה בשנים בודדות, הרי לנו תופעה־תעלומה שמצדיקה מחקר היסטורי. כזה הוא המחקר שבבסיס הספר 'בנות סוררות',¹ המתמקד בהיעלמותן של מאות נערות יהודיות מבתיהן בגליציה ההבסבורגית בין השנים 1873–1914. מנקין מצאה שמדובר בבנות ממשפחות אורתודוקסיות (לרוב חסידיות), ושבתמקרים רבים פוענחה תעלומת ההיעלמות בתוך זמן קצר: הנערות ברחו למנזר האחיות הפליציאניות בקרקוב ורבות מהן המירו את דתן לנצרות הרומית־הקתולית. התופעה, מספרת מנקין, הייתה ידועה לציבור היהודי והלא יהודי בן הזמן, בין השאר משום שידיעות על נערות כאלה התפרסמו בעיתונים תדיר. ואולם במחקר ההיסטורי היא לא זכתה לתשומת לב, ומנקין – מהבולטות שבחוקרי ההיסטוריה התרבותית, החברתית והפוליטית של יהודי גליציה – מבקשת לאפיין אותה, לאתר את הגורמים לה ולהסביר את שורשיה.

על יהודי גליציה נכתבו בשנים האחרונות מחקרים לא מעטים. רובם התמקדו בחוויית החיים של גברים יהודים (רובם חסידים)², והמחקר המעמיק ורחב היריעה של מנקין מאיר תופעה הקשורה באופן מובהק לנסיבות החיים של נערות ונשים במשפחות חסידיות, תחום שעדיין רב הנסתר בו על הנגלה. לדעת המחברת יש לבחון את מעשה הבריחה גם מנקודת מבט מגדרית, וכך גם את הבחירה להתנצר. בתקופה שבה מתמקד המחקר הנדון, באירופה בכלל ובאימפריה ההבסבורגית בפרט, לא חסרו יהודים ויהודיות שהמירו את דתם, וגם עליהם נכתבו מחקרים. ואולם, רוב החוקרים שעסקו בנושא התעלמו מן ההיבט המגדרי, ומנקין מוכיחה שההקשר הגליציאני של ההמרה שונה מאוד מזה שבמקומות אחרים ומצדיק גם בחינה מגדרית של התופעה. המקורות שעליהם מבוסס המחקר הם מסמכים ארכיוניים על יותר משלוש מאות מקרים של היעלמויות מן הסוג הנזכר: תיקים מחקירות משטרה ובתי משפט, תכתובות בין פקידים ממשלתיים, קובצי חוקים, מכתבים ותצהירים של הבנות הבורחות ודיווחים בעיתונות היהודית

1 המהדורה העברית והמעודכנת של הספר: *The Rebellion of the Daughters: Jewish Women Runaways in Habsburg Galicia*, Princeton 2020
2 Marcin Wodziński, *Hasidism: Key Questions*, New York 2017, p. 151

והלא יהודית בפולנית, בגרמנית, בידיש ובעברית. כל אלה נבחנו גם לאורם של קטעים מספרות הזיכרונות ולאור האופן שבו יוצגה התופעה ביצירות ספרותיות. מנקיין מקדישה תשומת לב רבה לנרטיבים, מושג שנדון רבות במסגרת חקר הקשרים בין משפט, ספרות והיסטוריה, שהתפתח מאוד בשנים האחרונות.³

לנרטיב נועד מקום חשוב בחיים של כולנו, שכן בכל התרחשות שבה מעורבים בני אדם, ובמיוחד במקרים של קונפליקט, סיפורים שונים מייצגים ומעצבים את אותה המציאות. כולנו מקבלים הכרעות בנוגע למידת הרלוונטיות של פרטי ההתרחשות בסיפור שאנחנו בוחרים לספר בכל מצב, בנוגע להיררכיה שבין פרטי התכנים שאנחנו מספרים או נמנעים מלספר, בנוגע לסדר שבו יסופרו אותם תכנים ומידת ההדגשה של כל פרט ופרט, וכן בנוגע לשפה ולסגנון המשמשים אותנו במסגרת הסיפור. מנקיין מנווטת את דרכה בין הנרטיבים השונים שנרקמו סביב אירועי הבריחה וההמרה, ומנסה להתחקות אחר קולותיהן של הנערות עצמן כפי שהם מתועדים במקורות. זיהוי הנרטיבים השונים ופרימתם ביד אומן מסייעים לה לשרטט תמונה רחבה של ההקשר שבתוכו התהוותה תופעת הנערות הבורחות. אגב כך מוארים אינטרסים של יחידים וקבוצות בגליציה ההבסבורגית; מתחיים שהתגלעו בין מגזרים באימפריה האוסטרית; ואופנים שבהם כל אלה עיצבו את גורלן של הבנות ואת הדיון בגורל זה.

והרי שאלות המחקר העיקריות הנדונות בספר: מדוע ברחו מאות נערות יהודיות גליציאיות מבתיהן החסידיים במפנה המאות התשע עשרה והעשרים? מדוע בחרו להמיר את דתן וכיצד יכלו לעשות זאת? התשובות של מנקיין לשאלות הללו משתרעות על פני שישה פרקים, שבמסגרתם נפרסת מניפה סוגנית של סוגיות מחקריות. המחברת עומדת על הזיקה בין מצבם המשפטי של היהודים ובין התהוותה של התופעה; היא מאפיינת את הבנות הבורחות ואגב כך מאירה את האפשרויות שהיו פתוחות בפניהן, את האופנים שבהם הגיבו משפחותיהן לבריחה ואת האמצעים שננקטו כדי למצוא אותן; היא מתארת את יחסם של השלטונות באוסטריה ובגליציה להיעלמות, לבריחה למזרח ולהמרה; וגם מצביעה על היבטים ביחסי יהודים-קתולים שמילאו תפקיד בהתהוותה של התופעה ובהתפתחותה. זהו מחקר היסטורי במיטבו, ובזכות כתיבה בהירה הוא מנגיש את הנושא גם לקוראים שאינם מצויים בתחומי מומחיותה של המחברת.

בפרק הראשון מראה מנקיין שהבנות הבורחות (רבות מהן קטינות, בנות למשפחות במעמד בינוני-נמוך ביישובים בסביבות קרקוב, ומיעוטן בנות למשפחות אמידות ומיוחסות) שיקפו למעשה בעיה גדולה שהטרידה משפחות חסידיות רבות בגליציה ההבסבורגית, ולא רק את משפחותיהן של הנערות שברחו. בעיה זו, שכונתה באותם ימים 'שאלת הבנות', באה לידי ביטוי בפער שהלך וגדל בין הציפיות של הורים אורתודוקסים מבנותיהן ובין רצונותיהן של הבנות עצמן. ההורים ביקשו להשיא את בנותיהם בגיל הנעורים לצעירים חסידים ולראותן יולדות ילדים ומקימות משפחה בהתאם לדגם המסורתי, ואילו לבנות היו שאיפות אחרות.

3 למושג נרטיב ניתנו הגדרות שונות. לצורך דיוננו אשתמש בוז של שולמית אלמוג: 'ייצוג מילולי של רצף אירועים ועובדות המגלמות התרחשות רלוונטית למשפט' (שולמית אלמוג, משפט וספרות, ירושלים 2000, עמ' 58; על התפתחותו של תחום המחקר הנזכר ראו שם, עמ' 11-12).

הבעיה נוצרה עקב כישלונה של היהדות האורתודוקסית בהתמודדות עם אתגרי הזמן, וברקעה עמדו שינויים חוקיים שנגעו לחינוך הילדים באימפריה ההבסבורגית. במאה השנים שלאחר חלוקת פולין היו יהודי גליציה ההבסבורגית חופשיים להחליט כיצד לחנך את ילדיהם. בניגוד ליהודים ליברלים, ששלחו את ילדיהם לבתי ספר לא יהודים כבר באמצע המאה התשע עשרה, הורים אורתודוקסים נמנעו בדרך כלל מלעשות זאת. ב־1873 הוחלה גם על גליציה גרסה של חוק חינוך החובה האוסטרי משנת 1869, והוטלה על הורים – ובכלל זה הורים יהודים – החובה להקנות חינוך יסודי לילדיהם, בנים ובנות כאחד. ואולם, בחסות שיתוף פעולה עם גורמים פולניים שמרניים שהסתייגו מלימודים של יהודים בבתי ספר ציבוריים, בחרו יהודים אורתודוקסים לציית לחוק בעיקר בנוגע לבנות. בבסיס בחירתם זו עמדו ההלכה המטילה על אבות את החובה ללמד את בניהם (אך לא את בנותיהם!) תורה, והעובדה שבנות בעלות ידע בשפות ובמקצועות בסיסיים יכלו לסייע בפרנסת המשפחה ובקשר עם העולם הסובב (בנים רבים לא ידעו לכתוב וכתובה נחשבה פרקטיקה נשית).⁴ הרבנים לא יצאו נגד מתן השכלה כללית לבנות ונגד שליחתן למסגרות לא יהודיות.

וכך, ברבע האחרון של המאה התשע עשרה למדו בבתי ספר פולניים, ציבוריים ופרטיים, מספר חסר תקדים של בנות אורתודוקסיות, שהשכלתן היהודית הסתכמה בהיכרות שטחית עם תפילות, ברכת המזון ומצוות שנשים חייבות בהן. הפיקוח על בתי ספר אלה היה בידי המדינה והיא גם קבעה את מקצועות החובה שנלמדו בהם, ובכלל זה חשבון בסיסי, פולנית, תולדות פולין ותרבות פולנית. הבנות היו פטורות מלימודי הדת הנוצרית ובמקומם למדו מעט יהדות במסגרת שיעורים ברמה לא גבוהה, ולימודים אלה לא עוררו אצלן תחושות של גאווה והודות ביחס ליהדותן. הלימודים בבתי הספר, שבהם שררה אווירה פולנית לאומית־דתית, חשפו אותן באינטנסיביות לתרבות הפולנית־הקתולית ולקשרים עם נערות ונשים פולניות, והפער בינן ובין אחיהן וחתניהן המיועדים גדל.

רבות מן הנערות היהודיות, קובעת מנקין, התייחסו לדת היהודית באדישות ואפילו בבוז ולמעשה ניהלו חיים כפולים, אלה שבבית החסידי דובר היידיש ואלה שבבית הספר הפולני שבו הלימודים התנהלו בשפת המקום. הדיסוננס הקוגניטיבי שהנערות חוו, והפער בינן ובין אחיהן והוריהן, שמעולם לא פקדו את בתי הספר הלא יהודיים, הובילו לא אחת את היחסים המשפחתיים לידי משבר. הבעיה העמיקה במפנה המאות התשע עשרה והעשרים, עם פתיחתן של גימנסיות לנערות ועם צמיחתן של פעילויות תרבות שיועדו לנשים. אלפי צעירות יהודיות השתתפו בפעילויות כאלה, שקצתן עוצבו על פי רוחות פמיניסטיות בנות הזמן, וגם בפני התפתחות זו ניצבה החברה היהודית־האורתודוקסית בגליציה ההבסבורגית בלתי מוכנה.

בנקודה זו פונה המחברת לתיאור פעילותו של מנזר האחיות הפליציאניות בקרקוב, המוסד שאליו פנו רוב הנערות הבורחות במצוקתן. בין כתליו של מוסד זה נמצאו לבנות לא רק מחסה, מזון, הכשרה מקצועית ומקום מפלט ממשפחותיהן, אלא גם חוויה דתית בעלת משמעות, שכמותה

4 Iris Parush, 'Gender, Penmanship and the Primacy of Speech over Writing in the Jewish Society of Galicia and Eastern Europe in the Second Half of the Nineteenth Century', *Nashim*, 16, 2 (Fall 2008), pp. 29–66

לא יכלו לחוות בתחומי החברה היהודית-האורתודוקסית. סתירה בחוק שחל באזור באותם הימים יצרה מצב מוזר: גיל הבגירות המשפטית-האזרחית עמד על עשרים וארבע, אך החוק התיר לכל אדם שמלאו לו ארבע עשרה שנים לבחור בכל דת לפי אמונתו והטיל על הרשויות את החובה להגן על בחירתו. וכך, כאשר נערה יהודייה – שבעיני הוריה ובעיני החוק האזרחי נחשבה קטינה – בחרה להמיר את דתה, לא צלחו ניסיונותיהם של הוריה להשיב את בתם הביתה בשל גילה הצעיר.

רבני גליציה הכירו את התופעה הנחקרת היטב אבל לא פעלו כדי לפתור את הבעיה שהולידה אותה. בעשור הראשון של המאה העשרים אומנם ננקטו יוזמות חינוך אחדות כדי להתמודד עם 'שאלת הבנות', אך בלחץ של גורמים קנאיים הוכשלו כל היוזמות עוד בטרם התממשו. מחקרה של מנקין מוסיף נדבך לתמונה שעלתה ממחקרים קודמים:⁵ יהודי גליציה האורתודוקסים (בניגוד למשל ליהודים אורתודוקסים בגרמניה באותה תקופה) 'הקריבו' את השכלתן היהודית של בנותיהם על מזבח ההגנה על בניהם מפני השפעות מבחוץ, וכך הולידו את המשבר ואת בריחתן של הנערות.

המתודולוגיה של חיפוש אחר קולותיהן של הנערות עצמן, ואחר הנרטיבים השונים שנרקמו סביב בריחתן, בולטת במיוחד בפרקים השני, השלישי והרביעי של הספר, שבכל אחד מהם מגוללת מנקין בפירוט רב סיפור של אחת מן הבורחות. כאן מתגלה אחד ההישגים המחקריים החשובים של מנקין: עושר המקורות שהיא מצאה, על ריבוי הסוגות הכלול בהם, והניתוח הביקורתי והרגיש של תוכנם וסגנונם. כל אלה אפשרו למחברת לחשוף היבטים מעשיים ורגשיים של חיי נשים יהודיות בגליציה ההבסבורגית, היבטים שטרם נדונו במחקר בשל מיעוט מקורות זמינים והיעדר תשומת לב של החוקרים. לאורך פרקים אלה מוליכה מנקין את הקוראים כבתוך רומן בלשי בחיפוש אחר רמזים שיעידו על המניעים לבריחה של כל אחת מן הנערות ועל תכליתה. אף ששלושת אירועי הבריחה התרחשו בסמוך למועד שבו ההורים ביקשו לכפות על בנותיהן חיי נישואין עם אדם שהן עצמן תפסו כבלתי מתאים למאווייהן, מנקין מגלה שמניעי הבורחות לא היו זהים.

מיכלינה אראטין, המפורסמת בין הבורחות, הייתה בת חמש עשרה בעת שנעלמה מביתה, והניתוח של מנקין, בצד המקורות שהיא מציגה, מובילים את הקוראים למסקנה שמכלינה ברחה ממניעים אמוניים-דתיים ואכן ביקשה לחיות את חייה כנוצרייה. הבריחה שלה גררה דיון פומבי ראשון בשאלת החינוך היהודי של הבנות, ואף שאביה, חסיד גור אמיד, ניצל את הונו ונקט אמצעים מגוונים (כולל ניסיון להציג את בתו כסובלת ממחלת עצבים) כדי להחזיר את מיכלינה הביתה, הוא נכשל במשימתו. במקרה זה, מראה מנקין, נרטיבים סותרים התחרו ביניהם על התודעה הציבורית ועל זו של הרשויות: האב ביקש לטעון שבתו נחטפה על ידי המנזר, ואילו הבת עצמה ביקשה לשכנע שהיא ברחה מרצונה החופשי ויש להתייחס אליה כאל בוגרת הבוחרת מדעת בדרכה ובאמונתה. גורמים ליברליים יהודיים ולא יהודיים אימצו את הנרטיב של האב, ואילו שמרנים ואנטישמים אימצו את זה של מיכלינה. 'כל הצדדים בעימות', קובעת מנקין, 'נופפו במקרה של אראטין ככלי לקידום השקפותיהם' (עמ' 55).

5 למשל: איריס פרוש, נשים קוראות, תל אביב תשס"א, במיוחד עמ' 62–74.

שונה מאוד הוא סיפורה דבורה לבקוביץ', שהייתה בת שמונה עשרה כשברחה מן הבית. מדובר בנערה כפרית, בת להורים שומרי מסורת, שלמדה בבית הספר הפולני הטוב ביותר בסביבת מגוריה אבל גם ידעה לכתוב יידיש באותיות עבריות. דבורה התאהבה בבחור פולני וברחה אל המנזר כשהבינה שלא תוכל לממש את אהבתה משום שהוריה בחרו עבורה חתן יהודי וכבר קבעו תאריך לחתונתה. מנקין מציירת את דמותה של דבורה כ'נערה הנתונה בקונפליקט פנימי עמוק, קרועה בין נאמנויות סותרות ומשותקת לרצות את כולם' (עמ' 124), נערה שכנראה מייצגת את המופע השכיח של תופעת הבריחה יותר מאשר שתי הנערות האחרות המתוארות בספר.

דין ארוך מוקדש לסיפורה של אנה קלוגר, נינתו של הרב חיים הלברשטאם, מייסד חסידות צאנז שרבים מבניה כיהנו כאדמו"רים בגליציה, חסידות שדגלה בגישה שמרנית בענייני חינוך. אנה כמהה לרכוש השכלה, ובגיל תשע עשרה ברחה למנזר כבר כאישה נשואה, כי חששה שמימוש נישואיה ימנע ממנה להמשיך ללמוד. היות שנקטה בהליכים משפטיים כדי לחייב את הוריה לממן את לימודיה באוניברסיטה, ומכיוון שבמסגרת אותם הליכים התברר שהיא סבלה מהתעללות מצד ההורים, המקרה שלה נתפס כסנסציוני. פרטיו התפרסמו בעיתונים, נרטיבים שונים בנוגע לנסיבות חייה של אנה ולהתנהגותם של הוריה כיכבו בהם, ובתום התדיינות משפטית רבת התפוכות חויב אביה של הבורחת לשלם לה סכום כסף שאפשר לה לממש את שאיפותיה. לדעת מנקין המקרה של אנה (ואחותה שברחה עימה) היה נקודת מפנה ביחסה של החברה האורתודוקסית להשכלה גבוהה לבנות, ובעקבותיו נתפסו הלימודים של בנות יהודיות באוניברסיטה כמוקצים בעיני הרבנים מכול וכול.

מיכלינה ודבורה ברחו מבתיהן עוד לפני שהוכרחו להינשא ואנה ברחה לאחר שנישאה אך בטרם הגיעו נישואיה לידי מימוש. לאור זאת מנקין מצרפת את השידוכין בגיל צעיר (שהיו הדפוס המקובל בחברה החסידית) לשינוי באופי החינוך של הבנות ולזמינות הגוברת של פעילויות התרבות שהיו פתוחות בפניהן, ורואה בשלושתם את הגורמים להתהוותו של המשבר הנדון. אם השידוכין המוקדמים הם מרכיב משותף בסיפוריהן של הבורחות, הרי שאחריתן הייתה שונה: מיכלינה חיה את רוב חייה כנוצרייה, אבל סיימה אותם במסגרת היהדות ונקברה בבית קברות יהודי; אצל דבורה גברו קשרי הדם על הנאמנות לכנסייה והיא חזרה לחיק משפחתה וליהדותה; ואילו אנה קיבלה תואר דוקטור כבר בדצמבר 1914, נישאה לפוליטיקאי יהודי ושימשה מורה בגימנסיה העברית בקרקוב.

בפרק החמישי, השונה באופיו מקודמיו, בוחנת המחברת את האופן שבו משתקפים אירועי הבריחה וההמרה ביצירות של אומנים בני התקופה הנחקרת. הקריאה של מנקין ביצירות מוכרות כמו 'התילה' של עגנון מוסיפה רבדים להבנתן ומאירה אותן באור חדש. הניתוח של יצירות פחות מוכרות לקורא העברי בן זמננו, כמו 'החתונה' של המחזאי הפולני סטניסלב ויפיאנסקי (Wispiński, 1869–1907) ו'בנות אובדות' של הפמיניסטית היהודייה אניאלה קאלאס (Aniela Kallas, 1868–1942), מעשיר את התמונה ומגביר את התמיהה על כך שהנושא לא זכה למחקר עד כה.

חמשת פרקי הספר הראשונים עוסקים אפוא בתיאור המשבר ויצוגיו, ואילו הפרק השישי והאחרון מוקדש לעיון באופן שבו הוא נפתר: הקמתה של מסגרת חינוכית חדשה לבנות אורתודוקסיות בקרקוב. כאן מציעה המחברת הערכה מחודשת של מפעלה החינוכי של שרה

שנירר ושל המניעים שהובילו אותה להקים בשנת 1917 בית ספר שהתפתח לימים לרשת החינוך 'בית יעקב' הקיימת עד היום. בניגוד למחקרים קודמים על שנירר, שתיארו אותה כאישה משכילה וחתרנית, ואת מגמתה של התנועה שהקימה כ'חינוך למצוינות', מנקין רואה במפעלה של שנירר מהפכת-נגד למהפכת ההשכלה הכללית של הבנות. היא קובעת ששנירר 'העדיפה לרסן את הסקרנות לתרבות החילונית שבשעתה גרמה לה ללכת להרצאות ולבקר בתיאטרון, ולגבש חזון של חיים נשיים ברוח יהודית דתית שיהיו פטורים מהסתירות והעיוותים האינסופיים' (עמ' 235). את הקמת בית יעקב היא רואה אפוא כניסיון לעמוד בפרץ, למנוע מבנות לרכוש השכלה חילונית, לטפח אצלן קשר רגשי ליהדות ולצמצם את המגע שלהן עם החברה הסובבת. ראוי לשים לב לכך שמחקרים על ההוויה הפוליטית של יהודי גליציה הדגישו את המתחים בין יהודים לנוצרים,⁶ ואילו מחקרה של מנקין מלמד שההתמקדות במתחים הללו מאפילה על חלקים שונים בתמונה ההיסטורית, שיש בהם כדי להאיר אפשרויות חדשות. לדוגמה, הוא מרמז על האפשרות שלעיתים סולידריות בין נשים גברה על השתייכות דתית גם באווירה של אנטישמיות. הסתייעותן של נערות יהודיות בנשים נוצריות, האמון שהן נתנו בנשים אלה, הבריחה למנזר והיחס שהן זכו לו במקום – כל אלה מלמדים שלעיתים נשים יהודיות ונוצריות שיתפו פעולה כדי לקדם מטרות שהן תפסו כ'נשיות'. זאת ועוד, מערכות יחסים חברתיות משותפות לנשים יהודיות ונוצריות אפשרו לשתי הקבוצות לצבור מידע ולנקוט אפיקי פעולה שלא תמיד היו פתוחים בפני גברים. ספרה של מנקין מעלה הרהורים גם בנוגע למקומן של נשים בשימור המבנים המסורתיים של החברה היהודית, אף כשאלה לא פעלו (ועדיין לא פועלים) לקידומן.

ולסיום הערה על שם הספר: תמונה הבחירה להמיר את השם האנגלי *The Rebellion of the Daughters* בנוסח העברי 'בנות סוררות' ולדחוק את המילה 'מרד' לכותרת המשנה. השם האנגלי מאמץ את נקודת המבט של הבנות הבורחות, ואילו המטען השלילי השזור במילה העברית 'סוררות' מטה את תשומת הלב אל עבר תפיסת העולם ההורית-האורתודוקסית, ומטיל על הבנות המורדות שיפוט מחמיר. בפרספקטיבה היסטורית מפתה לחשוב על התוצאות ארוכות הטווח של המרידה של הנשים הצעירות, ומצער שלא נמצאו לנו מספיק מקורות כדי להשוות בין מסלולי חייהן ואחריתן של הצעירות הבורחות לבין אלה של אחיותיהן שהלכו בתלם האורתודוקסי. השוואה מעין זו אולי הייתה מספקת תשובה לשאלה אם השיפוט המחמיר מוצדק. ואולם, על אף שמו העברי, ספרה של מנקין הוא מופת של מחקר היסטורי, ותרומתו לחקר חוויות החיים של נשים יהודיות ולמחקר יהודי גליציה לא תסולא בפז. הוא גם פותח אפיקי מחקר עתידיים על מגוון נושאים (כגון: יחסי הורים וילדים בגליציה, והיבטים נוספים בחוויית החיים של נשים במשפחות חסידיות) ומניח לחוקרים בקעה נאה להתגדר בה בעתיד.